

Skrevet av Odd Bjørkli

Historielag med «smalt fokus».

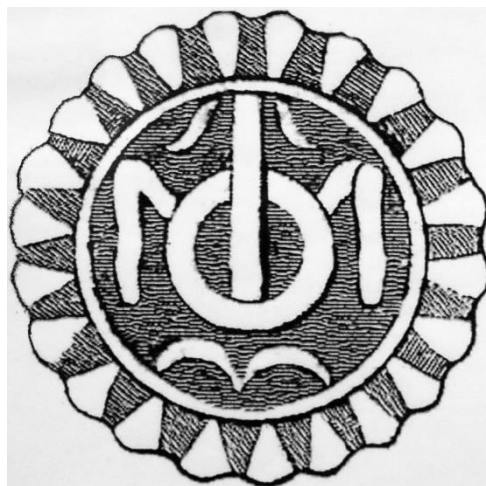
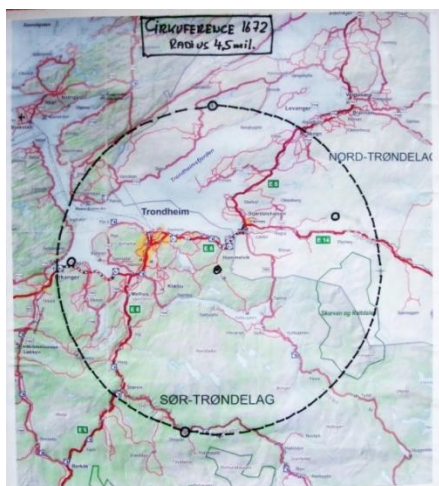
Historielaget Mostadmark Jernverks Venner (fork: MJVV) har verken et distrikt, en kommune eller ei bygd som interesseområde. De har kun en bedrift, - Mostadmark Jernverk (fork: MJV), som ble nedlagt i 1880 som sitt arbeidsfelt. For ordens skyld starter vi med denne bedriften og en kort historikk.

MOSTADMARK JERNVERKS HISTORIE

Mostadmark jernverk var i drift i 3 perioder.

1. Driftsperiode: 1653-1695

Det dansk-Norske forsvaret var inne i en periode med oppbygging av nye og forsterkning av eksisterende forsvarsverker i Midt-Norge. Dette er like i etterkant av forhandlingene i Kalmar, som resulterte i at Norge avga Jämtland og Herjedalen til Sverige, - og man skjønnte tidlig på norsk side at svenskene ikke var fornøyd med dette, og ville tilegne seg mer av Trøndelag, - med hensikt å få en tilgang til sjøen, - dvs. Norskehavet. Munkholmen i Trondheimsfjorden ble ombygd fra kloster til festning, og man bygde en ny festning Kristiansten øst for byen.

Kartet viser MJV's circumferens (rettighetsområde i 1672. T.h vises MJV's segl

Til dette arbeidet trengte man jern, og slik oppsto et behov. I likhet med resten av landet ble det på denne tiden lett etter malmforekomster, - kanskje primært med tanke på framstilling av kopper. Malmen man fant i Mostadmark-området, - dvs mellom

Trondheimsfjorden og Selbusjøen, viste seg å være rikere på jern enn på kopper, så dermed hadde man en råvarekilde. Et viktig produksjonsmiddel var også kull, og man hadde i området mye skog som kunne brukes til dette formålet. Trevirke trengte man også til fyrsetting i gruvene. Et annet produksjonsmiddel men trengte var kraft til blåsebelger i smelteovnen, og til drift av store smiehammere. Det var dette behovet som ble løst ved å plassere verket ved fossene like nedenfor elva Homlas utløp fra Foldsjøen. Verkets første eiere var presten Bernt Brunsmann m. fl. Den første smelteovnen (type masovn) lå ved elvebredden nedenfor Kvernfossen (den nedre fossen) på vestsiden av Homla. Verket hadde flere eiere i denne perioden, mens driften ble basert på malm fra Mostadmark-området, blant annet fra Klepptjerngruva og Grønligruva. Den første masovnbåsing ble utført ved påsketider 1657. Det ble produsert støpejernsprodukter, som kanonkuler og granater. I storhammaria ble råjernet bearbeidet, - (fersket, som det heter på fagspråket) til stangstål, både rundt og rektangulært i mange dimensjoner, og med lengder på opptil 10 alen = ca. 6 meter. Driften ble nedlagt etter at Verket ble slått konkurs i 1695.

2. Driftsperiode 1753-1818

Etatsråd og lagmann Hans Ulrich Mölmann m. fl. tok opp driften i denne perioden. Ny masovn ble bygget, ca. 300m oppstrøms elva, ved utløpet av Foldsjøen men nedenfor en foss med fallhøyde ca. 10m, og sto ferdig i 1760. Masovnen ble konstruert av en engelskmann. Malmen ble i slutten av perioden også hentet fra Smøla, Sunnmøre, Bispøyene utenfor Hitra og fra Rana

2 etasjes støpejernsovn (møbelovn med vasemotiv) fra MJV 1792

Et produkt som Mostadmark Jernverk ble kjent for i denne perioden, var støpejernsovner. Også denne driftsperioden ble avsluttet med bakgrunn i en konkurs i 1818.

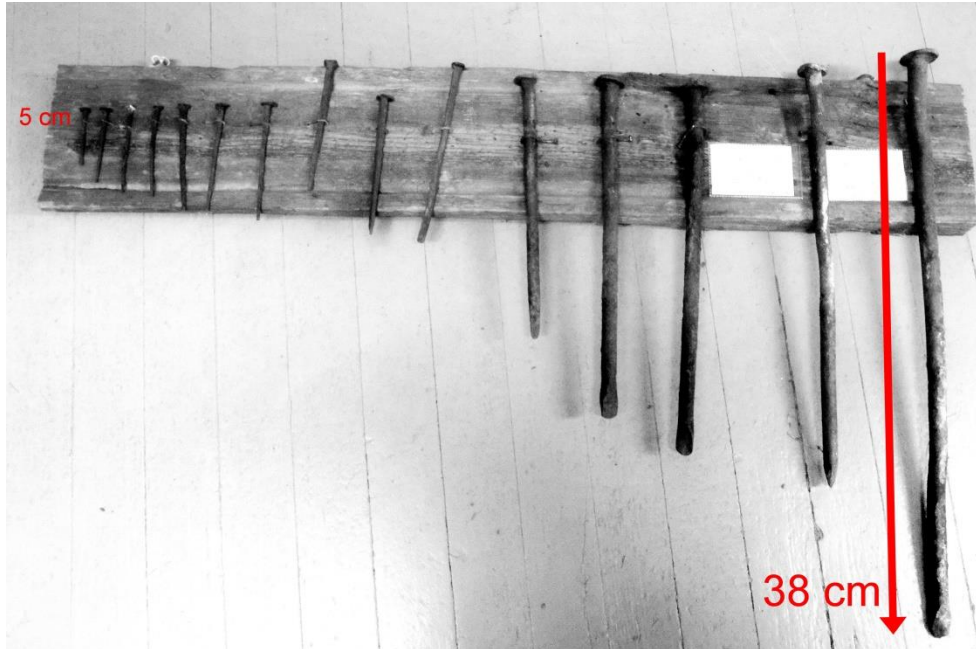
Museumsbygningen Contoiret, - bygget ca. 1760

Smia, - bygget ca. 1760

3. Driftsperiode 1822-1880

Handelshuset Jenssen & Co (med andel på 2/3) og premier-løytnant Carl Jacob W. Halck (andel 1/3) ble de første eierne i tredje og siste periode. De fikk tilslag på en tvangsauksjon over Mostadmarken Jernverk avholdt hos sorenskriveren i Strinden og Selbu i 1822. Produktene var omtrent de samme som i forrige periode, men nå ble spikerproduksjonen en viktig del.

En samling spiker av forskjellige dimensjoner,- som ble produsert ved MJV

Spiker og skipsnagler i stål ble etterspurt både i Trøndelag og omverdenen. Mot slutten av 1860-årene ble driften redusert på grunn av ulønnsom drift. En viktig grunn for dette var at det ute i Europa ble billigere å produsere stål ved hjelp av steinkull, omdannet til koks, og fordi smelteteknologien førte til at stålqualitätene ble bedre og mer konkurransedyktig i forhold til det stålet som ble produsert ved Mostadmark jernverk. Siste masovnbåsing ble utført sommeren 1872. Fra første til siste masovnbåsing gikk det 215 år. I dag eies verkets område av Meraker Brug A/S.

Teknikken ved jernutvinning i perioden 1650 – 1900.

Jernverket i Mostadmark er enestående for Trøndelag. Det var det eneste jernverket av betydning nord for Dovre. Masovnen ble utvendig murt av grønnstein, mens ovns indre og nedre del ble kledd innvendig med "stelletein", varmebestandige bergarter som glimmerskifer, sandstein, kvartskeratofyr og kleberstein. Masovnen var 14 alen (ca 8,8 m) høy i andre driftsperiode. I dag kan vi se restene av masovnbunnen og masovnfundamentet med forankringsjern fra 3. driftsperiode.

Malmen ble først brent på åpen varme. Dermed ble malmen mer porøs og lettknuselig, dessuten forsvant skadelig svovel, foruten organiske stoffer. Deretter ble malmen knust i mindre biter i pukhammeren og lagt lagvis i masovnen med trekull og kalkstein.

Flytende jern og slagg ble tappet ut i bunnen av ovnen. Jernet ble samlet opp i tørre sandgroper på bakken foran ovnen. Det var bare en del av jernet som ble benyttet til støpejernsprodukter, slik som ovnsplater. Først ble det laget en modell i tre. Så ble modellen trykket ned i preparert sand og det flytende jernet ledet inn i disse åpne formene. Et av de mest kjente produktene fra Verket var støpejernsovner med samemotiv, - de såkalte «Finne-ovnene».

Ovnene med denne sideplate ble kat "Finne-ovner"

Storparten ble likevel brukt til stålframstilling. Etter at jernet hadde blitt støpt ut som barrer ble det overført til hammersmia. Jernet ble varmet opp på ny i mindre «herdovner» sammen med glødeskall. Deretter ble det smidd ved at det ble hamret med en stor hammer. Ved denne etterbehandlingen av råjernet, kalt fersking, ble karboninnholdet på ca 4% redusert til under 0,5%. Det ferskede jernet, - det vi kaller stål, ble til slutt av hammersmedene hamret ut til stålstenger i storhammersmia eller til spiker i spikersmia. Storhammeren på Mostadmark Jernverk skal ha veid ca. 80 kg, så man skjønner at man trengte noe annet enn håndkraft til å operere denne. Det var her vasskrafta kom til sin nytte.

Det ble ikke bygget noe valseverk ved Mostadmark jernverk.

Også bunnen av masovnen som ble bygd på midten av 1650-tallet er bevart. Steinene fra veggene ble revet ned, og det som var brukbart ble benyttet i den nye masovnen. Bunnen og en liten del av veggen står på den gamle vekstomta den dag i dag, og er så vidt vites, den eldste bevarte masovnsruin i Norge.

Slik Mostadmark jernverk ligger i dag, regnes det som det tredje mest bevaringsverdige jernverket i Norge i dag, etter jernverkene i Nes og Feiring

Historielaget Mostadmark Jernverks Venner ble stiftet i 1985. Initiativet kom fra det da nystiftede Historielaget Hommelviks Venner. En liten gruppeentusiaster tok oppgaven på alvor, og det ble startet et omfattende arbeid med å rydde skog og kratt som nå hadde helt dekket verksområdet totalt. Man fikk i perioder noe hjelp av A-etat, som det da het, som kunne tilby ungdommelig arbeidskraft uten å kreve kostnadsdekning fra historielaget. Malvik Kommune stilte også med både økonomisk støtte og bidrag i form av gratis maskinleie og arbeidskraft. Parallelt med rydningsarbeidet, ble det også utført et betydelig arbeid med å forske i kildemateriale for å finne ut mest mulig om Mostadmark Jernverks historie. Den hadde aldri tidligere blitt gjenstand for noen samlet dokumentasjon. Professor Arne Espelund ved Institutt for Metallurgi ved NTH (NTNU) hadde i lang tid forsket mye på jernframstilling, - både jernalderens framstilling, og de mer

moderne metodene, og har ofret mye arbeidsinnsats for å gi historielaget et faglig grunnlag for hva som var virksomheten ved MJV. Lektor Gisle Rø har lagt ned en enorm innsats for å finne hva som er skrevet om MJV i forskjellige kilder. Han har opprettet et dokumentregister, som pr. 2018 har mer enn 175 registreringer.

Historielagets to nestorer: Gisle Rø t.v og Arne Espelund

Av bygningsmessige arbeider utført av historielaget, - må man dra fram noen få:

MJV's kontorbygning, - kalt Contoiret ble restaurert med nytt tak 1993-95. Huset var blitt brukt som både bolighus, lager og verksted siden verket ble nedlagt. Vinduer ble restaurert på antikvarisk måte og alle vegg- og golvlater fikk ny overflatebehandling. Huset består av en gang og to museumsrom i 1. etg og to lagerrom i loftsetasjen. Et lite tilbygg ble satt opp og har nå to rom med funksjon hhv som bod for historielaget og toalett for museumspublikum.

Inne i museet er det ustilt en modell som viser anlegget til MJV i 1856. Det er Bjørn Høiby som har laget denne modellen.

Modell som viser MJV's anlegg i 1850-åra

Ei lita tømmerstue, som hadde stått på verksområdet i 2. og 3. driftsperiode, og der hatt funksjon som kvilerom/spiserom, - og muligens også som overnattingssted, ble flyttet tilbake til verksområdet og satt opp på omtrent samme sted som opprinnelig. Dette huset er i skriftlige kilder beskrevet som «Laboretet» og «Labbet», - trolig avledet av det latinske ordet labore for arbeid, - altså arbeidsfolkets hus. På mostamark-dialekt ble Labbet til Labbi, og huset har nå fått etablert navnet «Labbistuggu» .

Labbistuggu

Tømmerhuset ble demontert etter nedlegginga i 1880, og satt opp som kårstuggu på et av småbrukene i Mostadmark. Her ble det brukt både som bolighus og som smafe-fjøs, og ble stående til utpå 1930-åra. Da ble det igjen demontert og flyttet til helt i sørenden av Foldsjøen, altså i motsatt ende av der MJV ligger. Her var huset i bruk som hytte fram til i 1995. Da fikk historielaget MJVV tilbud om å overta tømmerkassen mot å sørge for demontering og flytting. Dette ble utført som dugnadsarbeid, og tømmeret ble lastet på båt og ført nordover Foldsjøen og tatt på land ved demningen. Derfra var det kort vei til ny og nåværende plassering. Labbistuggu ble i 1997 på nytt satt opp på området til MJV, og blir nå brukt av historielaget til forskjellige arrangementer. Vi må her framheve Andreas Løvseth, som var arbeidsleder for dette arbeidet. Han var æresmedlem av Historielaget Mostadmark Jernverks Venner, men gikk bort i 2016.

Det ble i 1999 satt opp et magasinbygg omtrent der storhammer-smia hadde stått. Dette bygget har også et takframstikk på 6 meter hvor det under der er plassert ei stor smie-esse, som han brukes for å demonstrere smiing, - eller også fungre som en gedigen grill med dimensjoner på 120X120cm. Dette «rommet» står åpent og tilgjengelig for publikum til enhver tid. På veggene på dette bygget som har fått navnet «Nysmia» er det hengt opp informasjonstavler som beskriver MJV's historie i stikkordsform.

Hvert år, - like før skoleavslutning får museet besøk av elevene på 8. trinn ved ungdomsskolene i Malvik, - altså Hommelvik og Vikhammer. Da gjennomføres en kultursti-vandring med 8 poster, der man får lære om fag og forhold som var viktige for drift av et jernverk på den tida MJV var i drift.

Av postene kan vi nevne: Kjøre trillebår, Slå en stor spiker i en trestokk, smiing i ei gammeldags smie, demo av hvordan temperatur avgjør jernets magnetiske evne, demo av støping med flytende metall (bly), sliping av eggstål.

Historielaget MJVV har i mai 2018 lagt inn en søknad om å få tildelt midler fra potten kalt «Lokalhistorie i Skolesekken», for å videreutviklet dette samarbeidet med ungdomsskolene i bygda.

Ungomsskoleelver får en anderledes skoledag ved MJV. Her varmes jern i ei smi-esse.

I 2003 ble det laftet opp et lite hus omtrent der hvor støperiet hadde vært, - like ved uttappingsluka på masovnen fra 1760. Dette huset har fått navnet «Scenebygget», og dette har sin forklaring i at murene som står igjen etter jernverksdriften her ved masovnen utgjør et slags amfi, som blir benyttet ved framføring av diverse friluftsspel på jernverksområdet. I 2017 ble det opprette et eget selskap kalt «Opera Jernverket» som framførte en operaforestilling tre kvelder på juli 2017.

Det eldste bygget som står på MJV's område, er ei smie som har stått på samme sted siden 1750-åra. Denne smia var «serviceverkstedet» for jernveket, - produserte deler det var bruk for, - og reparerte dem igjen ved behov. Denne ble restaurert med noen nye stokk-omfar nederst i 2012, - og med nytt

tak i 2016. Smia har også fått ny manuelt drevet smie-belg, og brukes i forskjellig sammenhenger av historielaget.

Det er satt opp 10 informasjonstavler på museumsområdet. Disse er plassert ved der bygninger og anlegg var i 1850-åra, og beskriver kort hensikt og funksjon på de respektive bygg og anlegg. Murer og fundamenter utført med stein finnes i dag synlige på området, og anleggets utforming med bygg og installasjoner finnes dokumentert på en tegning utført av verkseier L.N. Jenssen i 1856. På disse tavlene ble det i 2017 også satt på «QR-koder». Man kan dermed vha en smart-telefon el.l. som er i stand til å lese QR-kodene, få tilgang til ytterligere informasjon og bilder som ligger på historielagets nettside. På denne måten kan man ved et besøk på egen hånd på Mostadmark Jernverks museumsområde få tak i ganske mye informasjon og verkets drift.

Historielaget mønstrer mannskap som kan formidle og veilede besøkende i små eller store grupper etter avtale. I sommersesongen, - juli og august har historielaget fast åpningstid ved museet hver søndag fra kl. 11 til 15.

Totalt antall registrerte besøkende er år om annet ca. 400-500. Foruten disse, vet vi at mange besøker utendørsområdet med stort utbytte på egen hånd. Det tror vi er takket være de informasjonstavlene som er oppsatt.

Som et ledd i ei oppfordring fra Sør-Trøndelag fylkeskommune for å få fart på kulturminne-registrering i 2013, utarbeidet MJVV's to medlemmer Gisle Rø og Nils Bakmark ei turbok i A5-format, som beskriver turer til en rekke av gruvene som MJV hentet malm fra på 1600- og 1700-tallet.

Nettsida til Historielaget Mostadmark Jernverks Venner har adr: www.verketsvenner.no

Finn nettsida med QR-kode: